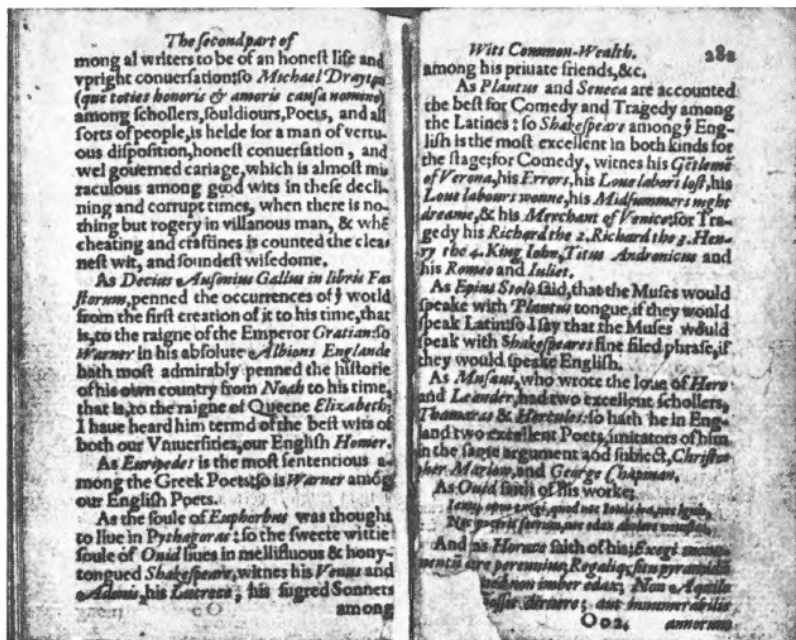

ШЕКСПІР У СОНЕТНОМУ ОТОЧЕННІ

Найперша згадка про Шекспірові сонети міститься у творі Френсіса Мереса «Схоронище Премудрости» ("Palladis Tamia", 1598).

В об'ємній книзі, що в ній молодий учений характеризував англійську літературу шляхом порівняння доробку окремих авторів із спадщиною античного письменства, стосовне місце звучить так:

Сторінка з книги Френсіса Мереса, на якій мова про Шекспірові сонети (Британський музей)

«Як душа Евфорба, гадають, жила в Пітагорі, так світла, мудра душа Овідієва живе в медоточивому й медово-язичному Шекспірі,

що виявляє його Венера та Адоніс, його Люкреція, його цукристі сонети, знані серед його приватних друзів.»

Та, бачити, сонети були знані не тільки серед приватних друзів. Уже роком пізніше, 1599, два з них, вирвавшись з кола в інші приватні руки, потрапили до так званого піратського видання — виданої під ім'ям Шекспіра збірки поезій з назвою «Пристрасний Прочанин» („The Passionate Pilgrim“).

У «Чемберзовій Циклопедії» (1922, бібл) про цей друк говориться так:

«Року 1599 Вільям Джаггард видав „Пристрасний Прочанин від Вільяма Шекспіра“. Це була чисто розбійницька мішанина, що її склали двадцять речей, належні Шекспірові, Рейлі, Марло, Барнфільдові та іншим, як видно — всі вкрадені. Прикра історія цієї чудернацької збірки та її дійсний зв'язок із Шекспіром уперто перебуває в темряві. Проте, Гейвуд сповіщає нас, що Джаггард був Шекспірові „цілковито невідомий“, коли „насмівся так зухвало обійтися з його ім'ям“.»

Поміж іншими поезіями Шекспіровими у збірці надруковано два сонети, які, у варіантному читанні, стоять під числами 138 та 144 у першому виданні сонетів.

Це останнє з'явилося десятима роками пізніше. 20. травня 1609 його урядово зареєстровано в „Stationers' Register“ такими словами:

«Томас Горп зробив запис для свого примірника при рукоприкладстві пана Вілсона та пана Лонса Вордена книги під назвою Шекспірові Сонети — —»

Як показує бібліографія, книгу видано з двома позначками друкарень: Джона Райта й Вільяма Есплі. Текст обох серій ідентичний.

В інші літератури Шекспірові сонети промкнулися значно пізніше, ніж його театральні твори.

У Франції перші переклади з'явилися 1836, і між цим роком та 1906—1907 Олденова бібліографія нараховує всього 8 імень перекладачів (серед них прозові переклади Франсуа Віктора Гюго, 1857).

Між 1890 та 1909 в Італії працювали над перекладом сонетів трое. 1898 вийшов повний переклад Етторе Санфеліче.

Велика кількісно російська література спромоглася щойно 1880 на Гербелеве видання сонетів. Модерний повний переклад Самуїла Маршака, нагороджений «сталінською премією», вийшов 1946.

Решта європейських літератур на 1916 мала по одному перекладові, з яких далеко не всі були повними: шведський (1871), еспанський (прозовий, 1877), голландський (1879), данський (1885), польський (Яна Каспровіча, разом з іншими англійськими поетами, 1907), угорський (Золтана Вільмоша, 1909).

Сонети Шекспірові перекладано також латинською мовою. Видання має назву: *Gulielmi Shakespeare Carmina quae Sonnets, nuncupantur Latine redita ab A. Th. Barton. 1913.*

Найраніше звернулися до сонетів німці, і їхній доробок на цьому полі найбільший. Першими, хто спробували перекладати Шекспірові сонети, були Ляхман (1820) та Тік (1826). Від того часу до 1913 ні-

мецька перекладна традиція нараховувала 22 ймення, серед них Боденштедта (повний переклад, 1862), Стефана Георге (1909), Людвіга Фульду (1913). За наших часів поодинокі сонети перекладали по-німецькому Густав Вольф, Карл Теодор Буш, Еміль Людвіг, Тереза Робінзон, Ріхард Фляттер та ін.

З українців першим зайнявся Шекспіровими сонетами Іван Франко. Для ознайомлення читача наводимо два зразки, що з них другий видається нам радше чернеткою:

28

*І як же щастя знов мені зазнати,
Коли пропали ліки супокою,
І муки дня не хоче ніч втишати,
День мучить ніч, а ніч його чергою;*

*Коли враги відвічні, ніч і день
Зв'язались, щоб валить мене стражданням,
День працею, ніч сумом і риданням,
І труд мій час розділює лишень.*

*Дню лестячись кажу: який ти гарний,
Сам украша' його, як стане змарний,
І ніч лещу, як в небесах не стрітиш
Ні зірки, сам ти всю її освітиш,*

*Та кожний день мій біль довжить, не спинить
І кожна ніч його ще тяжчим чинить.*

31

*У твоїй груді всі серця заперті,
Які оплакував я мов мерців,
В ній зміст любови і любовних снів
Тих друзів, що я мав за здобич смерті.*

*Чимало сліз жалібних і святих
Любов сердечна з моїх віч вточила
Як дань мерцям, що їх земля покрила,
А се їх ти у грудях крив своїх.*

*Тому ти гріб живучої любови,
Обвішаний вінцями мого жалю,
І кожний день дав тобі часть свого паю
І всі паї твої тепер...*

*Всі, кого я любив, живуть у тобі,
А з ними всіми ти живеш у мені.*

Максим Славінський, людина всебічних літературних зацікавлень і, як на просвітянські виміри, не абиякого поетичного вміння, переклав два сонети:

18

*Прекрасна ви, як літній день... Та ні, —
Миліша й лагідніша ви, бож літом
Буває — буревій тріпоче квітом,
А часом — сонце все немов в огні
Горить-палає над зомлілим світом,
А потім враз — захмарені дні,
І вся краса то никне в тумані,
То розцвітає під соняшним привітом.*

*Прекрасне літо ви, але не те, —
Вабливість ваша стала, немінлива,
І не страшна вам навіть смерть зрадлива,
Бо в вас жіночість вічная цвіте, —
І поки житимуть на світі люди,
Вона між них і з ними жити буде.*

106

*У хроніках замерлого часу
Читаємо ми про людей тодішніх, —
Про лицарів, блискучих, гордопишних,
Про ніжних дам, вабливу їх красу;
Живими бачимо тих дам колишніх:
Уста, обличчя, брови і косу.
В очах вологість, м'якшу росу,
Солодку внаду ругів непоспішних.*

*Старим пером оті майстри забуті
Могли б красу і вашу змалювати,
А ми — у нас думки неначе скуті;
Ще очі маємо, щоб ту красу відчуті,
Та де того мистецтва нам узяти,
Щоб все в живих словах переказати?*

Перекладач придав був сонетам титули: першому — «Вічне літо», другому — «Хроніка замерлого часу». У «Вічному літі» об'єкт звертання, як бачимо, трактовано як жінку.

Відомо, що Микола Зеров збирався значно поширити свій «Сонетаріум» супроти того об'єму, який лишився по ньому й побачив світ на еміграції. Серед інших він мав намір перекласти й кілька Шекспірових сонетів (див. післямову М. Ореста до цього видання, бібл.). Цей намір, на жаль, залишився нездійсненим.

Як особу жіночої статі трактує предмет звертання й модерний перекладач Яр Славутич, який виготовував антологію англійських сонетів в українському перекладі. Подасмо тут зразки з Шекспіра (друковані в поточній пресі):

Чи я назову тебе миттєвим днем?
 Ти в ласках завжди стриманіша й краща.
 Погідне літо промине мигцем,
 Оковіття розж вітрів поглине паща.
 І часом око неба так пече,
 Що потрачає власне золото в хмарі.
 Краса красу долає гаряче
 В природи змінах, відданих загарі.
 Твоє ж одвічне літо не зв'ялить
 Ніде й нічим, — воно в тобі яскріє.
 Не стане смерть у затінок манить
 Тебе, як здійсниш ти останню мрію.
 Допоки диха' муж і має зір, —
 Тобі життя даватиме без мір.

Мій зір і серце в пристрасній війні:
 Жадає кожне неподільно мати
 Твою увагу й погляди сяйні,
 Щоб ними жити й повно раювати.
 Говорить серце — в ньому ти живеш,
 До нього зовсім око не сягає.
 Та присягається мій зір без меж —
 В його обладу ти влягла докраю.
 Присяглі вирок винесли твердий,
 Думки скріпивши правосуддям сили.
 Щоб серце й зір не відали біди,
 Іх благочесно й мудро помирили:
 Моему зору — зовнішня краса,
 А серцю — серця схована яса.

Не плач за мною, як скінчу свій вік.
 Тоді почуєш, як жалоба звону
 Звістить світам, що я назавжди вік
 Від підлих днів — на підлі черви скому.
 Забудь, читаючи, мої слова.
 Я в тебе так залюблений надхненню,
 Що тай твоя прекрасна голова
 Не знає жалю в споминах про мене.
 Коли мій вірш тримає п'янь твоя,
 В цей час я тлію під вагою плити;
 Не повторяй мое мале ім'я,
 З моїм життям твоїй любові гнити.
 Дозволь, благаю, щоб розважний світ
 Не насміхавсь над горем наших літ.

Як і Славутичеві, вже на цілком модерному рівні досконалі пере-
 кладки Олега Зуєвського (також друковані в поточній пресі):

Якщо нема новин, а те, що є,
 Було раніш, і розум нам щоднини,
 Як вимисел, повторно подає
 Народження колишньої дитини, —
 Назад би я проглянути хотів
 Доріг п'ятсот у сонця перед нами
 І там знайти між скарбами майстрів.
 Твій перший образ, творений словами.
 Тоді б дізнався я, що давній світ
 Казав про чар твій, непідвладний тліні,
 Чи кращі стали ми, чи в них був цвіт,
 Чи прагнення лишилися нам незмінні.
 Та певен я — всі вигадки хвали
 Майстрі колись для гірших роздали.

Неначе в морі хвилі нестриманні,
 Години пробігають наших днів
 Одна по одній в ревному змаганні.
 Пробитися до власних берегів.
 І все народжене в обнові світла
 Повзе до зрілості — її окрас,
 Аж поки міць надщербиться розквітла
 І дань свою розіб'є щедрий час.
 Він юности гамує рівні лети,
 Врізає зморшки на чоло ясне,
 Найкращі в світі нищить раритети, —
 Його коса нічого не мине.
 І тільки вірш мій римами дзвінкими
 Твій образ від заглади берегтимає.

Смутись не довше, коли я помру,
 Ніж поки дзвін печальною луною
 Звістить людей, що в землю прастару
 Я втік од світу мешкати з червою.
 А також ці читаючи рядки,
 Забудь про руку, що дружила з ними,
 Як має тьмарити твої думки
 Про мене спогад болями гіркими.
 Тож вірш оцей проглянувши, минай
 Моє ім'я тоді, немов неznане,
 І не повторюй більш його — нехай
 З моїм життям любов твоя зі'яє, —
 Щоб світ лукавий сліз твоїх біду
 Не висміяв, коли я відійду.

Чи я діждусь надгробок вам складати,
 Чи ви мене побачите в труні, —

Згадки про вас не знатимуть затрати,
 Коли не стане й сліду по мені.
 Віки затерти образ вас безсилі.
 Мене ж, як я піду, обійме тлінъ,
 Бо я лежатиму в простій могилі,
 А ви в очах прийдешніх поколінъ.
 Мій ніжний вірш вам пам'ятником буде;
 Він читачів незнаних ще позове,
 І свідчення про вас повторять люди,
 Як вимре світ, що в наші дні живе.
 В людських устах, де вічний дух не гасне,
 Мій твір з'єднав життя вам понадчасне.

102

Люблю я більше, менше тільки вам
 Помітно, як любов моя зростає:
 Вона бо в того, мов продажний крам,
 Хто скрізь її безмірно витваляє.
 Любов була нова нам навесні,
 Коли її я славив без вагання.
 Так Філомель розлукує пісні
 В початку літа й мовкне в досягання.
 Не через те, що літній чар потає,
 Бо в ніч не прийде ще далека стужа,
 Лиш музика, розмившись по гілках
 В усіх довіллях, робиться байдужа.
 Так часом я спиняю власний спів,
 Щоб він для вас набридлим не бринів.

135

Хто б волі не плекав, ти маєш теж
 Мое ім'я щодень, до набридання.
 Та хай і в надмірі — я прагну все ж
 Додатком стати до твого бажання.
 А ти, в кім воля більшою зросла,
 Не бачиш в ній притулку для моєї?
 Чи переваги інших без числа
 Тепер звелися на дорозі в неї?
 Неначе море незначний ручай
 Приймає в себе, до свого роздолля,
 Так ти до власних воель мою додай,
 І виросте в тобі ще більша воля.
 Благаю, не вбивай моїх надій
 Радити нашим волям як одній!

Подаємо чергою наш варіант перекладу сонета 110, спробований
 в іншому стилістичному плані:

Що ж — правда: мандрував. І грав. І блазнів.
 Тривало блазнів: гучно, напоказ.
 Сказати б: вістряв всіх старих соблазнів
 Звіряв новий кожноразовий сказ.

Так, правда достеменна: я не правду,
Лиш дуже щось криве в ній брав на смак.
Та ось присяга: між спокус не брав ту,
Яка для тебе; *ту* лиш, де твій знак.
Я присягаюсь: те, що тут — по всьому —
Вже не для проб: йому нема кінця.
Ти друг. Ти — давній. В урвищі скісному
Божиче любе скутого кильця.

Найближче неба. Доторкнися, небо.
Люблю — люблю — на чисту груди — тебе бо.

До сонетної строфіки Шекспір звертався й у своїх драматичних творах.

Насамперед — два вставні сонети в трагедії «Ромео та Джульєтта», проказувані від Хору: один як пролог, другий як вступ до другої дії. Своїм примітивізуючим викладом вони гостро відрізняються від усієї решти Шекспірових сонетів. Тим самим вони цікаво прислужуються до насвітлення проблеми, що заслуговувала б на окремий розгляд: проблеми стилізації в рамках загального шекспірівського стилю.

Ці два театральних сонети міг написати, звичайно, й інший автор. Їх міг додати до авторського тексту навіть перший-ліпший антрепренер, ділова людина (типу, наприклад, Філіпа Генсло, який утримував конкурентний до шекспірівського ансамбль). Тонкий відтворник, ще й сьогодні міродайний для німецького театру шекспірізатор, А. В. Шлегель не знайшов принаймні за потрібне включити ці хоріві сонети у своє тлумачення «Ромео та Джульєтти».

Ми маємо тут, отже, не то цілком щире допомогу авторові ко того з театральних колег, не то дуже вдале наподоблення, докомпоноване від самого автора, який потрапляти розумінню примітивної частини глядацтва таки справді знав і вмів.

Ось ці два сонети, що їх, відповідно до оригінального звучання, перекладаємо злегка архаїзуючи й, мовити б, навізуючи:

ПРОЛОГ

Two households, both alike in dignity —

Два дома, рівно визначні оба —
В нас на кону Верона, город-рай —
Знов вергла в ворожду стара злоба,
Бруднивши людям руки кров'ю вкрай.
В отих фатальних чреслах двох врагів
Знайшлась коханків пара схрестям зір;
Прежалісна в них доля, льос журлив,
Та в гріб їх ліг той між батьками спір.
Любовної пригоди смертний знак
І мотъ затята батьківських родин,

Що в дітях до кінця дійшла однак, —
Се наше дійство тягом двох годик:
Його ж, на вух терплячить ваших суд,
Будь щось не так, най прикрасить наш труд.

ХОР ПЕРЕД ДРУГОЮ ДІЄЮ

Now old desire doth in his death-bed lie — —
Тож давня страсть — на смертному одрі.
І вже нова на спадок зазіха'.
Краса, за ню ж би вмер в палкій журі,
Джульетті поруч — біляш не надига'.
Ось люблен Ромео і любить сам,
Мов чаром зору навіжений знов;
Та, горе, він наражений врагам,
І з ним вона з гачка краде любов.
Як враг трактован — вхід закрит йому
Козанням звичку воркотити річ;
Та й їй, що віддалась чуттю своєму, —
Йй обмалъ засобів для любит стріч.
Втім, час-до-часу все ж їм стрічу дасть
Між скрайніх турб їх найсолодша страсть.

Але в тій самій трагедії, в п'ятій сцені першої дії є й сонет цілком іншого характеру. Це славетна розмова обох веронських коханців при їхній першій зустрічі на балі в Капулетів. Він теж театральний, цей сонет, його не лише проказують, але й ним діють: діалог відбувається в загальному танці.

Намагаючися мірою сил віддати стилістичну відмінність цього та двох перед тим цитованих сонетів, ми тут, також, між іншим, і з метою підкреслити ренесансове підложжя, свідомо застосовуємо самі італійські жіночі рими. Гру словом "palm", що по-англійському означає і пальму, і долоню, в перекладі передано через відповідну гру словами «пучкі — пучки». Повтор рими в перших двох катренах має місце в оригіналі:

If I profane with my unworthiest hand — —

РОМЕО Якщо я недостойною рукою
Знечещу святоц, — гріх не йде в рахунок;
Уста-прочани те, що грубо скою,
Злагіднять, червоніючи, в цілунок.

ДЖУЛЬЕТТА Прочанин чемний кривдять свої ручки,
Що чинять на побожности рахунок;
Бо пальмові пучкі — святому в пучки,
І пучок сплет — пучків святий цілунок.

РОМЕО А мають рот святі і пальмоносіці?

ДЖУЛЬЕТТА Для псалм, прочанине, на мољби віри.

РОМЕО Так молять ротик у святої мосці
 Сі псальми рук; крий віру від зневіри.

ДЖУЛЬЄТТА Святі не рушаться, вінчавши псальму.

РОМЕО Не рушся, сам здобуду псальми пальму.

Цілує її.

На тій самій засаді жіночих рим побудовано й наш чергою подаваний переклад сонета з комедії «Любощі намарно». Цей ранній витвір Шекспірів, повними легеньми вдихнутий з пахошу медичейських садів, сам собою являє неначе суцільний сонет, виплеканий до розмірів театральної вистави:

Did not the heavenly rhetoric of thine eye — —

Хіба не твого зору красномова,
Що світ їй протислів не зна' до пари,
Мое навчила серце кривослова?
За тебе клятвом не гідний кари.
Я жінки відцуравсь; та свідчу з-чесна,
Цуравсь я не тебе, бо ти богиня:
Клявсь по-земному, ти ж — любов небесна;
Від ласк твоїх неласк моїх зціління.
Присяги — подих лиш, а подих — пара:
В тобі, що сонцем сяєш в мою землю,
Той випар клятви щез, немов примара:
За зламане провини я не емлю:
Зламав я, та чи хтось так глуп докраю,
Щоб коштом клятви не ввійти до раю?

Сер Томас Вайет (1503—1542) був першим, хто запровадив сонет в Англії.

Зразком йому служила італійська лірика, переважно Петрарка. Проте, він не наслідував сліпо, лише допасовував до законів англійського мовного ритму нові засоби виразу. При цьому перетворенні не були, отже, жадною мірою розтрачені здобутки народницької поезії Чосера.

Перекладений нами сонет стосується правдоподібно до Анни Болен. Кінцеві рядки, як і в Петрарки, сходять до античного переказу про римського цесаря, який випустив на волю впольовану лань, наказавши начепити їй нашийник з написом: *Noli me tangere, quia Caesaris sum.*

Whose list to hunt, I know where is a hind — —

Для тітних в ловах знаю, гді єсть лань,
Та сам, нестети! більш не тітен я.

Так змучила та марна праця м'я,
Що там есм, гді найдальші од змагань.

Не одступив би дух у ловах нань,
На дичину; та кгдаж вперед буя' —
Я в сліді слаб. Се вітру лиш струя,
Що хочу ймити я в сітчасту ткань.

За хітних тих у ловах певні ємо,
Що так, як я, намарне стратять час;
Бо в неї з діамантових окрас
На ладній виї врито вкруг письмо:

«Не руш м'я, бо належу до царя
Й есм дич, хоч бич видочне м'я скоря'!»

Сер Томас Вайет
(За рисунком Гольбайна)

Другим піонером англійського сонета був Генрі Говард граф Серрі (1517—1547).

Цей шляхетний поет, прекрасний портрет якого нам залишив Ганс Гольбайн Молодший, переклав перші дві книги Віргілієвої «Ене-

їди». Він переклав їх неримованим п'ятистоповим ямбом, бо для нього рима була невіддільна з характером античного епосу. Так утворювався білий вірш.

Сонетові він надав оті специфічні англійські норми римування: абаб, вгвг, гдгд, еє. Проте, він не цурався й інших строфічних комбінацій, як от у цьому перекладеному від нас та відповідно стилізованому сонеті під назвою:

ОПИСАННЯ ВЕСНИ
В КОТРІЙ КОЖДІЙ РЕЧІ ЗНОВЛЮЄТЬСЯ
ОПРІЧЕ ТОМУ КОХАЮЧОМУ

The soote season
that bud and bloom forth brings — —

Несе пора солодка бруньку й цвіт,
Вдягла зеленим горб і повнить луг;
Нов пір'ям, свище соловій привіт;
Туркоче турману голубка-друг:
Се літо йде, кждиж брость на кождій з віт;
Стряс об тичину олень рогів пруг;
Цап скинув плащ, ним взимку ж був одіт;
Плескаєсь, лускою оновлен, пструг;
Од всяких склизьких брудів вузь обмит;
Тендітних бистра ластка ловить мух;
Пчола старанна замісила мід.
Зимовий час, враг квітам, зблід і зжух:
І я ся дивлю на приємний світ,
Іж збавлен турб — лех я не визут з бід.

На «модерному», тобто вже елісаветинському рівні сонетний цикл часто цитованого нами в примітках сера Філіпа Сідні (1554—1586) «Астрофел та Стелла», з якого тут наводимо ще сонет 31:

With how sad steps,
O Moon, thou climb'st the skies! — —

Ой смутен, Князю ж, твій у небі крок!
Мовчазен ти і як же блід обличчям!
Невже бо й там, небесним потойбіччям,
Стосує стріли спритний той стрілок!
Авжеж, з котанням знавшись довгий строк,
Твій зір чуттям пройнявся чоловічим,
З твоїх читаю віч: тим тужним кличем,
Що рве мене, й тобі пороблен врок.
Тож, Місяцю, будь другом, правду мов,
Чи й там на сталих дивляться тверезо?
Чи й там скупі красуні на любов?
Чи, люблені, вганяють глузу лезо
В того, хто опанован почуттям?
Чи звуть чеснотою невдячність там?

Едмунд Спенсер (1553?—1599), в очах елісаветинців — був другий по Чосері клясик.

Сер Філіп Сідні

Про «Царицю Фей», епічну поему, що сюжетними рамцями має женихання короля Артура до цариці фей Гльоріяни, твір поетового життя, сам автор писав, щоправда, дещо старомодно, мовляв, його завданням було «зобразити всі моральні чесноти, кдиди ж я кождй цноті дав лицаря на сторожа й на заступника, отже тим зостає виявлений чин сеї добродітелі, розгнзудані зась хтивості, відворотні пороки зостають подолані през лицарську зброю».

Поза тим, його поетична мова являє собою одноразове явище, глибшу підвалину якого спізнало щойно мовне відчуття нашого часу.

Спенсер перекладав Дю Белле. Ронсар і його Плеяда були надзвичайно популярні в літературній Англії його часів. На його «Аморетті», що з нього подаємо тут сонет ч. 75, виразно чути романський формальний карб:

Едмунд Спенсер

One day I wrote her name upon the strand — —

У берег я вписав її ім'я,
Та напис, налетівши, змили хвилі:
Рукою другою накреслив я,
Та ставсь приплив і знову по зусиллі.
Тщеставцю, мовила, нема в тім цілі —
Безсмертити роковане на смерть!
Бо й я сама підвладна згубній силі,
Та й слід мого імення без оперть.
Не так (кажу я), пил укриве вщерть
Лиш нице, ви ж бо житимете в славі:
Імення ваше вриють в неба твердь,
А вірш увічнить вартості яскраві;
Як смерть зволе всесвіт, нам любов,
Збережена, життя відновить знов.

Уважаємо обов'язком процитувати цей самий сонет у перекладі Яра Славутича*):

Ії ім'я в піску я написав,
Та буйні хвилі невблаганно змили.
Я повторив, та наглий шквал забрав
Мій давній біль, і сум, і напис милий.
«Даремний труд, — вона мені рекла, —
Минальну річ безсмертною робити.
Мое ім'я розвіється дотла,
Як тільки стану під землею гнити.»
«О, ні! — я рік, — загине все низьке,
Високе ж буде в славі пробувати.
Мій вірш твій чар, твоє биття п'янке
Увічнить гоїно, впише в неба шати.
Хай смерть ввесь світ нахилить до оков,
Любов не вмере — в житті воскресне знов.»

На черзі — мистецький раритет.

Сер Волтер Рейлі (1552—1618), мореплавець і авантюрист, що за-
снуванням Вірджинії 1585 у Північній Америці поклав початок брі-
танській колоніальній потузі, двірський муж, який зазнав ласки й
неласки королевої і за правління Джеймса I, у шістдесятішесть-
літньому віці наклав головою під сокирою ката, — він, людина чину,
був автором ліричних поезій. Між ними — цього сливе сюрреалі-
стичного своєю образівістю сонета:

Methought I saw the grave where Laura lay — —

Здалось мені, в труні я взрів Ляуру
В тім трамі, де палає звикло благ
Вестальський огонь; і йшовши путь понуру,
Щоб звидіти яси живої прах,
Любови й ясних цнот погребні арки, —
Я вгледів раптом ту Царицю Фей,
Що їй зридала зустріч душа Петрарки;
І щезли грації тоді з очей,
Цариці почет; мрак його натомість
На катафалк Ляури ниць поверг.
Тим кров з каміння сприйняла свідомість,
І стогін тіней тая небесний верх:
Тремтів од туги дух, що жив в Гомері,
І татю з вишніх закликав він двері.

Образ Цариці Фей нав'язується до поеми цитованого перед тим
Спенсера. «Мрак» у нашому перекладі заміняє первотворне «за-
буття». «Його» має стосуватися либонь до Петрарки, бо про іншу
особу чоловічої статі в сонеті перед тим нема мови.

*) Переклади, при яких не зазначено ймення перекладача, нале-
жать нам. І. К.

Джон Лілі (або Ліллі, 1554?—1606) — на цілий історично-літературний період Англії законодавець стилю, поет драматор і автор міродайного для барокових смаків роману «Евфуес, або Анатомія допету». Останнє було англійською даниною маньєризмові. «Евфуес» мав для Англії те само значення, що для Італії «Книга призвоїтого» Кастільйоне.

Від назви роману створено пізніше термін «евфуїзм» — для позначення перевантаженого декоративними прикрасами виразу.

Непоследовний Шекспір, який широко користувався евфуїзмами, інколи, проте, вдавався до пародіювання цих перебільшених умовностей. Наш переклад наступного, приписуваного Лілі чотиристопового сонета, який являє мішанину з пісенної (попарна рима) та сонетної технік, ми намагалися стилізувати так, щоб читач легко міг упізнати поодинокі об'єкти пародії в Шекспіровому сонеті 130.

Поза тим, перекладавши, ми заходжувалися передати мірою змоги і добірні рими первотвору, і його будь дещо й старомодно-манірний, проте таки граційний рисунк:

Cupid and my Campaspe play'd — —

Заграв з Кампаспою Купід,
Цілуноків ждав на карти спід:
Та сам програв їй лук і стріли,
Той льос і горобці зустріли,
Ті, з упряжки; там погубив
Своїх матки голубів;
Кришталь чола (вже бозна й як),
Коралі — в прогрі позаяк —
І ружі уст; лиць якби в наспу:
Всім збагатив мою Кампаспу.
Заставив вскутку пару віч —
Сліпим Купід подався пріч.
О любощі! така вам дань?
Нестети! що ж — з моїх жадань?

Роберт Грін (1560?—1592), поруч з Марло, Пілом, Нешем та іншими драматорами першої ранги, був загально визнаним володарем англійського кону вже задовго перед тим як на лондонському обрії несподівано виринув Шекспір. Цілком виразні ознаки конкуренційних ресантиментів з боку старшої гвардії супроти «ворони, яка прикрашає себе нашими перами», збережені в тогочасних документах.

Саме ця обставина, як бачив вище читач, дала нам підставу до певного припущення щодо датування сонета 130 (див. примітку до нього). Тим переклад самого Грінового сонета, в якому ми вбачаємо певні об'єкти і запозичення, і пародіювання з боку Шекспіра, звів нас віч-на-віч із спеціальною формальною проблемою.

Справді, виходивши з нашого припущення, ми логічно повинні були б стилізувати Грінів сонет якраз тією мовою, що її пародіювання ми допустилися в перекладі Шекспірового сонета 130: мовою українського барокко XVI—XVII сторіч.

Але зробити це було органічно неможливо. В оригіналі сонет Гріна не тільки не виглядає архаїчнішим за пересічний сонет Шек-

спіра, а й не поступається перед ним — якщо навіть не перевищує його — майстерністю, зокрема досконалістю будови й незрівняною евфонією.

Тим то нам довелося взяти Грінів сонет у тій стилістичній сфері, яку ми обрали й для перекладання Шекспірових сонетів. Щоб підкреслити цю рівність сил обох поетичних суперників, ми й тут дбали за свіжіше — супроти оригіналу — римування, відзначивши його первотворну традиційність лише, так би мовити, символічно (відповідно твердою в українській версифікації римою «вщертъ — смертъ»).

Грінів вірш має дивоглядну строфічну будову, через що й назву його як сонета беруть у лапки. Зберігаючи цю будову, ми допустилися, з мотивів різноманітнішого римування, лише одного відступу від первотвору: не дотримали повтору рими в початкових рядках першого й третього катренів. Ми цілком свідомі того, що в даному разі в нас наявний більший ризик вільності, ніж при абсолютизації випадкових збігів рим у Шекспіра. В майстра Гріна бо йдеться, поза всяким сумнівом, про свідомий ефект повтору.

Наш переклад звучить так:

Fair is my love, for April is her face — —

Красить мою любов обличчя квітня,
Йй вересень дозрілий повнить грудь,
А очі йме липнева панськість літня:
Та — в серці зимно ветхі грудні дмуть.
Будь благ мого вогню всяк літописець —
Будь проклят враг бажань, зимовий місяць!

Два ока — полум'я іскристе Феба;
Пройнято подих пахом амбри вщертъ;
Хвиля гребінъ — любі груди просто неба;
А серце — земляне, віщує смертъ.
Біда мені в земний мій осередок,
Якщо земля — відчаю й смерти предок!

В обличчі розкошує милосердя;
Любовна здобич — груди, рай стремльнъ;
Ласк, ніжних грацій — зір її осердя;
Торкнуся ж серця — аз, кремінна рінъ!
Тому мені між зерном — зілля вдосталь;
Тяж скелі мие дощ, зимова розталь.

До слова чергою приходить Джордж Чепмен (1559—1636), гаданий суперник Шекспірів у поетичному змаганні за незнаний нам сонетний об'єкт. Перекладач Гомера англійським сімстоповим ямбом, Чепмен і в житті намагався дотримувати того врочистого тону, що його він образ для свого поетичного міту. У контової книжці Генсло, цьому джерелі відомостей про елізаветинський театральний побут і своєрідній збірці автограм поетів, ми звернули увагу на такий впис:

«Нехай буде ознаймовано всім людям через появне, що я, Георг Чепмен з Лондону, уроджоний, борую панови Філіпови Генсло з паро-

хії Святого Спасителя, уродженому, суму в десять ліврів (фунтів стерлінгів. — І. К.) десять шилінгів у законній валюті Англії. На свідчення повищого приклав я до того мою руку, сього двадцять четвертого жовтня 1598.»

У присутності маєстатичного поета писар, що нашкрябував ці рядки, почував себе зобов'язаним навіть грошовий документ витримати в гомеричному пляні, після чого співець «Ахіллесових чеснот» власноручно підписав лише своє царственне ім'я: *Гео. Чепмен*.

Урочисту громіздкість його сонета «Любов та Філософія» ми передаємо відповідним добром умовних слов'янізмів:

Muses that sing Love's sensual empery — —

*Ви, Музи, царства почуттів гудці,
І ви, Коханці, чий палання безум —
Від ватр Купіда ока манівці —
Тщет подихом роздмухан нетверезим;
Ви, котрі фарбу волите ларця
Над скарб, що він його переховав вам,
Ви, котрі тінню тішите серця
Й те гудите, що суще вашим славам:
Кляніть сі вітри, пам'ять їх презрїть,
І хай любов моя зрить шану вище
Любовну, й чести літопис вершити;
Не досягли прозріння стану ви ще
В ту велич духу, в щерть його спромог,
Лиш тьма — вам побут; бо сліпий ваш бог.*

Чепмен додержує тут виразну послідовність у чергуванні чоловічих та жіночих закінчень, що в перекладі відбито в тій самій схемі. Переклад слідує по змозі адекватно застосуванню в першотворі рафінованих складних жіночих рим: „store ye — glory“, „subject be — in to see“. Повтор — на нашу думку, свідомий — у першому й третьому катренах чоловічої рими („emperey — eye — methogu — history“) у нас замінено евфонічним споріднюванням чоловічих рим у першому й третьому катренах «ці — рця» з поєднаним внутрішнім «анці» у 2. рядку.

Шекспір повинен був знати подаваний нижче сонет, автором якого є Джошуа Сільвестер (1563—1618). На нашу думку, сюди також стосуються його пародії, як, водночас, і формальні запозичення (строфічна конструкція, рими). Композиція Сільвестерова зразка, проте, суворіша й послідовніша, ніж композиція пересічного Шекспірова сонета, в чому неважко переконалися й у перекладі:

Were I as base as is the lowly plain — —

*Якби я був на поземі рівнин,
А ви, любове, так, як небо єсть, —
Думками, ваш вівчар, ваш селянин,
Небес я б знісся почуттю на честь.*

Якби я небом був над тлом рівнин,
 А ви, любове, — дно, найглибша часть,
 Яку скриває океану плин, —
 Де б ви були, я йшов би в вашу власть.
 Будь ви землею, небозводом я —
 Котання сонцем я б осяяв вас,
 І страсть тисячеокая моя
 Сліпила б небо, й світ у тьмі б погас.

Де б я лиш був — я з вами, яв чи стов вам,
 Де б ви були — я з серця шлю любов вам.

В оригіналі жіноча рима дуєту супроти послідовно чоловічої побудови всієї решти — явно свідомий задум, а не випадок, як у Шекспіра. Тим то ми спокусились тут на вилім з наших схем. Постійні рими типу „above — love“ або „sun — dun“, що їх Шекспір позичав у колег без розбору, в нас символізовано через «я — моя».

Семюел Денґел (1562—1619) був поетом, що до нього Шекспір у багатьох сонетах стоїть найближче — і тематично, і образними засобами. Подаваний нами зразок (сон. 50 з «Делії») появляє тему увічнення в римах сливе тим самим способом, що його пізніше засвоїв молодший на два роки поетичний учень:

Let others sing of knights and paladins — —

Хай інші лицарську співають тлінь
 В словах, чий час пройшов і застарів,
 В уявних лініях маюють тінь,
 Що створить їм високих дум артія;
 Та я ж тебе співатиму, й твій зір
 В прийдешнє стверджу через вірш сей мій;
 Зречуть невроджені: Ось вроди збір,
 З чисті сили зговорив німий!
 Ся брама, сей для тебе мій трофей
 Скріпить над ветхий вік твоє ім'я;
 І в обмін цнот не перейдуть траншей
 Тьма й Часу люта ненажерія.

Хоч те, що тут — по-юному слабе,
 Все ж свідчить — жив я і любив тебе.

Як і в перекладі, в оригіналі мають місце також і рими, що їх раз-у-разу вживав Шекспір.

У примітках читач бачив, як часто для Шекспіра бував зразком і Майкл Дрейтон (1563—1631). З цього знаного на свій час поета, активного так само й у театральній царині, наводимо сонет 44:

Whilst thus my pen strives to eternise thee — —

Коли тебе увічною пером,
 Сі стрічки зморшками старить мій вид,
 Якого мапа — бід моїх огром,
 Модель на мій немилостивий світ;

Майкл Дрейтон
(Лондон, Національна Портретна галерія)

Коли всупроть часам, тиранам злим,
Я, мов Медея, знов тебе юню,
Ти думно кпиш з моїх значущих рим
І цноту згорда нищиш на корню.
І хоч і трачу з'юна юнь украй
На схов тобі від гробу й забуття —
Старівши, рими все ж спасуть мій рай,
В труні — ту кращу часть мого буття;
І хай ся плоть загину зазнає —
У вік віків сягне ім'я моє.

Тут сконцентровано тему й настрій цілого ряду Шекспірових сонетних циклів. Так окремі образи: обличчя як мапа:

Дрейтон:

the map of all my misery (face)

Шекспір (сон. 68):
the map of days outworn (cheeks);
«я знов тебе юню»:

Дрейтон:
I make thee young again

Шекспір (сон. 15):
I engraft you new;
час-тиран (Шекспірів сон. 5), «краща часть» (Шекспірові сон. сон. 39, 74 тощо), вірші як рятунок від гробу (Шекспірові сон. сон. 17, 18, 19, 55, 107 тощо) ітд.

Наявні тут і постійні шекспірівські рими: „times — rhymes“, „face — disgrace“.

Мерес був далеко не самотній серед літературних сучасників Шекспірових, які прилюдно висловлювали своє ним захоплення. «Медово-язичний» — це був, бачити, постійний прикладаний до нього епітет у колах «приватних друзів», бучної пишучої богемії, його, мовити б, жаргонне прізвисько. Так називає його в одній поезії і відомий його сучасник Томас Гейвуд.

Це прізвисько відкриває собою й сонет Джона Вівера (1576—1632) в його «Епіграмах найстаршого крою та найновішого робу», появлених 1599, в один рік із «Пристрасним Прочанином»:

AD GULIELMUM SHAKESPEARE

Honie-tong'd Shakespeare,
when I saw thine issue — —

*Шекспіре з медоносним язиком,
Твій вихід Аполлон вінчав, клянусь,
За красним прознають твоїм гніздом
Богиню небовроджену якусь:
Адоніс, розолиций амброкос,
Вогненної Венери любий чар,
Люкреції чесножінотний льос,
Тарквінія спокусно-сласний жар:
Ромео, Річард — як ще їх там звуть, —
Цукриста мова, їх краса і міць,
На вигляд не святі, святим живуть,
Іх тисяча бо в'яже обітниць:*

*Вони горять, любов зайняв Шекспір їм,
Поріддя Музи сей німфічний твір їм.*

Бачимо тут ту саму схему чоловічих закінчень у катренах і складних жіночих у дуеті, що й вище в Сільвестера.

Ще один сонет, присвячений Шекспірові за його життя (1614), належить Томасові Фріменові з Оксфорду:

ДО ПАНА В. ШЕКСПІРА

Shakespeare,
that nimble Mercury, thy braine — —

*Шекспіре, ти, Меркурію швидкий,
Приспав би й сотні Аргусових віч,*

Для всіх ти цінний твір кшталтуєш твій,
 З Пегасових джерел твій могорич,
 Відтворюєш однако цноту й гріх:
 Люкrecія — для добродесних вдач:
 З Венери та Адоніса утіх
 Взірець бере тих сластних ігор грач.
 Твій дотеп в'ється в п'єсах, мов Меандр:
 Дають вони новим більш, ніж дали
 Теренцієві Плявт або Менандр.
 Та ось тобі скажу для похвали:
 На славі тій слід власних твоїх тавр,
 І сам твій твір — заслужений твій лавр.

Дещо вільно перекладений від нас 4. р. у першотворі звучить так:
 At th'horse-foote fontaine thou hast drunk full deepe.

Коли гурт найближчих друзів Шекспірових готував перше посмертне повне видання його театральних творів, редактори звернулися до певних учених поетів з проханням узяти участь. Фоліо 1623 містить, отже, кілька пропам'ятних віршів, що вишановують мистецьку особистість поетову. Серед них знаходимо й один сонет.

Автором його є Г'юг Голленд (пом. 1633) з Кембріджського університету. Сонет зроблено з дотриманням усіх правил шкільної поезії, проте не без явного внутрішнього зворушення:

НА ВІРШОВІ РЯДКИ ТА ЖИТТЯ СЛАВЕТНОГО СЦЕНІЧНОГО ПОЕТА, ПАНА ВІЛЬЯМА ШЕКСПІРА

Those hands, which you so clapt,
go now and wring — —

Рукам не оплеск, — їх заломить нинь
 Шляхетний брїт; бо згас Шекспірів день:
 Згас день, де Ізри творено з надхнень,
 Де в Глобусі звучала височинь.
 Теснійська в венах висохла Цвітінь,
 Захмаривсь Феб, світ плаче навзридень:
 Сей грїб, се тіло вкрив той лавр мишень,
 Що перш Співця вінчав Царем Умінь.
 Як десь Трагедії були Пролог,
 Ним створені вже ж не вістять кінець:
 Тут Слава — вже на вичерпі строמוг
 (Прилюдно вмер бо він) — є знов Гінець.
 Бо хоч урвавсь його життя рядок,
 Життя його рядків не спинить крок.

На системі рим, елегантно витриманій в оригіналі, можна простежити наближення яковітського сонета знову до первісної петраркичної системи катренів абба, абба. Цю класичну раму, що її намагалися дотримуватись перші англійські сонетярі, порушили були, як ми бачили, елісаветинські поети доби Шекспіра, запровадивши перехресну риму катрена, незалежну від наступного, і тим фактично впровадивши в сонетну строфіку третій катрен.

Сонет Бена Джонсона (1573—1637), який у тому ж Шекспіровому фоліо 1623 вмістив свою велику пропам'ятну оду, ми беремо з його п'єси «Склад новин» (1625). Це — Пролог для Двору. В ньому так само досконало витримано цю обіймальну риму в перших двох катренах, чим третій катрен поставлено в релятивне становище:

A work not smelling of the lamp, to-night — —

Отсюніч наш — без духу каганця —
В злад Мості Королівській зміряя твір
І писан для розваг, що жде ваш двір,
Ми несемо; й як радощів гінця,
А радше — як виставу для знавця,
Чий з школи смак, а суд — виборний взір,
Даєм почути в змісті понад зір
Горіхогриза, простого видця.
Тут, попри назву, пане, вам «Новин»
Не повідати зважилися ми,
Глупоти звичні з'явим лиш сами,
Так знані скрізь, що Муз невинний гін
Іх легко наподобив із уяв
Чи з віршів, де без гани хист буяв.

На місці добірного сливе омоніму в 3 катрені оригіналу („none — knowl“) у нас складена, евфонічно так само майже абсолютна рима («зважилися ми — з'явим лиш сами»). В дусі вишуканого первотворного римунвання також і наше фінальне складене співзвуччя: «із уяв — хист буяв».

У цьому невхильному русі якобітської поезії до формального досконалення Вільям Драммонд Госорнден (1585—1649) належить до безпосередньої школи Бена Джонсона. У приватних своїх записках про розмови майстра, який гостював у нього в його шотландському маєтку 1619, він нотує:

«Його судження про мої вірші було:

Що вони всі добрі, особливо мій епітаф принца, за винятком того, що вони нібито занадто патнули школою і не були узгоднені з уявленнями часу: бо й дитина (казав він) могла б писати бігцем вірш за модою греків та латинян; та все ж, мовляв, він бажав би приподобатися королеві тим, щоб йому належала ця річ — — »

Либонь молодшого поета таки не задовольняла така надто вже двозначна похвала, і, очевидно, для виправдання у власних очах, в іншому місці він з свого боку дає таку характеристику метрові:

«Він великий обожувач і цінувач самого себе; посуджувач і огуджував інших; схильний радше втратити друга, ніж гостре слівце; ревнивий на кожне слово тих, хто навколо нього (особливо ж на пияць, що являв собою одну з стилій, в яких він живе) — — »

Та хоч як би там було, поезії Драммондові виявляють нахил до вишуканости, добірних комбінацій і шляхетної евфонії. Характеристичним для його пера є наступний сонет, де зроблено спробу гармонізувати обидві системи — перехресних рим і спільної рими в обох перших катренах:

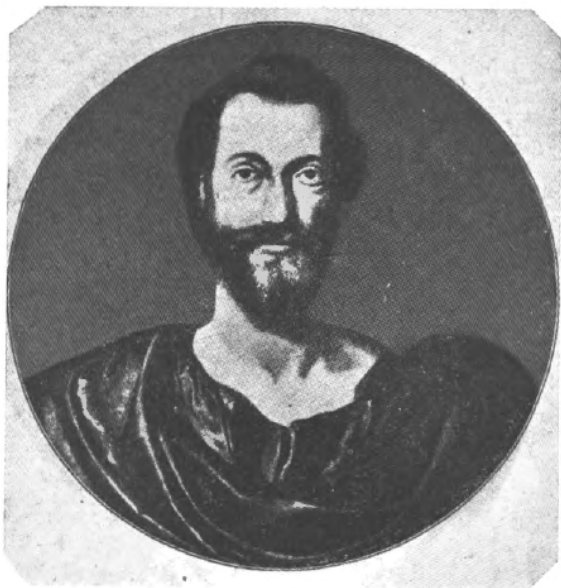
Вільям Драммонд Госорнден
(Гравюра Е. Сміса)

Dear quirister,
who from those shadows **sends** — —

Співуне любий, чий з тих тіней клич —
Як ще не зваживсь на пурпур світанок —
Печаллю в слух суцільний мінить ніч,
У ході зір спричинює пристанок:
Будь хтось із найсумнішим між облич,
Хто й разу сном не втішивсь наостанок,
Тобі не в тяж, ти, годинний панич
І в болі речник радісних веснянок, —
Мов, чи зм'якшити годен ти Судьбу
І довгим, довгим співом злитись в гори?
Чи ж сонце, збувши зимову добу,
Не звабить сміхом доли й гори д'гори?
Птах, мов порушен тим, що так терплю,
Трептить крилом, бринить «люблю, люблю».

Наш переклад точно наподоблює оригінальне перехрестя в перших двох катренах: чергування опірних шелестівок «с» і «т» в ряді „sends — attends — transcends — pretends“ і розвивання абсолютної рими в послідовності „light — plight — delight“, розв'язуваній у „despite“. На місці абсолютної рими „complains — plains“ третього катрену первотвору в нас подібна абсолютна рима «горі — д'горі».

Особистою долею та літературними жанрами осторонь від відомої вже нам елісаветинсько-якобівської богемі стояв Джон Донн (1573—

Джон Донн
(Портрет у Музеї Савс Кенсінгтон)

1631), один з найбільших між молодшими Шекспіровими сучасниками. поет, прозаїк і релігійний проповідник в одній особі. Та все ж і він віддав данину сонетові.

Появлюваний тут його сонет «Смерть» ми перекладали значно раніше від часу нашої основної праці над перекладом Шекспірових сонетів. Читач це помітить, безумовно, з відмінної засади римування. Все ж ми не вважали за потрібне переробляти цей наш переклад, а подаємо його в тому вигляді, як він склався поза спеціальною працею для цього видання:

Death, be not proud
though some have called thee — —

Не знося пишно, Смерте, звать тебе ж
Могутня та жасна, — ти справді інша;
Гадаєш, знищила когось, — а він же
Не вмере, бідаго; ба й мене не вб'єш.
Нам втіха з тиші й сну — з твоїх предтеч —
Яка ж вона либонь із тебе більша!
Тим радше цвіт мужів дає найліпша
Свої на спочив кості й душі теж.
Ти судеб, супадків, царів раба —
Й урвиголів, отрути, прі, хвороби:
І вроді сні нам ліпше мак поробить,
Ніж твій удар. Пощо ж твоя хвальба?
По сні короткім вічне нам одверте,
І смерти більш нема: ти згинеш, Смерте!

Впадає в очі образ «умираючої Смерти», який сливе дослівно зустрічається в Шекспіровому сонеті 146. Питання запозичення залишається відкритим. Сонет Донна вперше зазнав публікації 1633, по смерті автора.

Тим наша тема сонетного кола навколо Шекспіра і історії та світової долі його власних сонетів вичерпується.